

ישראל – נווה המדבר הירוק בארץ הערבה היבשה

סמואל א. ווילנר¹ (M.Sc. Econ.)

מספר מיזמי פיתוח עומדים לצאת אל הפועל בערבה. התוכניות האסטרטגיות האזוריות והארציות שבהן מדובר מסייעות לאזור הדרומי של ישראל לפתח עצמאות כלכלית, המצריכה פיתוח דמוגרפי משמעותי. מזכר ההבנות שנחתם בין ישראל, ירדן והרשות הפלשתינאית ב־9 בדצמבר 2013 אמור להיות הכלי של שיתוף פעולה נרחב בנושא מקורות המים שיאפשרו את הפיתוח.

**”תהליך פיתוח
הנגב והערבה
דומה לאפיקי
הנחל היבש,
שאחרי גשם
אביבי מתחיל
לפרוח ומתמלא
בחיים חדשים.”**

המאמר להלן דן בסוג השינויים הדמוגרפיים שאספקת המים המוצעת תביא לדרומה של ישראל, באמצעות צינורות ממפעל ההתפלה בעקבה. אחד ההיבטים המרכזיים של השינויים הללו הוא שילוב של תוכניות אזוריות וארציות עם המומחיות של קק”ל בפיתוח קהילתי בר קיימא, על ידי תכנון ההופך את החזון הדמוגרפי למציאות. השאלה המרכזית היא, איך התוכנית לחלוקת המים המאפשרת מיזמים מסחריים ועירוניים נרחבים, יוצרת שינוי משמעותי בדמוגרפיה ובתחומים נוספים.

המאמר סוקר את הדמוגרפיה הנוכחית של הערבה הדרומית מנקודת הראות של תושבי המועצה האזורית חבל אילות והעיר אילת ובמקביל דן גם בחסמים ובפתרונות להגדלת האוכלוסייה, הנבחנים לאור תוכניות אב אזוריות, כדי לזהות אותם ולדון בשאלה איך הם עולים בקנה אחד עם מיזמי הפיתוח החדשים.

1 מכון הערבה ללימודי הסביבה, קטורה, חבל אילות וכן מרכז עזרי לחקר איראן והמפרץ הפרסי, אוניברסיטת חיפה, חיפה;

גידול האוכלוסייה ושינויים דמוגרפיים יוצרים אתגרים משמעותיים למדינות המזרח התיכון, כולל לישראל. אבל בניגוד לשכנותיה כבר השקיעה ישראל יצירתיות, חדשנות ועבודה קשה שסייעו לה להתמודד עם האתגרים ולגבור עליהם, כפי שניסח זאת השגריר אבי גרנות, המכהן כסמנכ"ל במשרד החוץ: "אין הצדקה למחסור במזון, רעב ומחסור במים. אנחנו בישראל הוכחנו שאת הבעיות האלה אפשר לפתור."² בעשורים שעברו, אישים ציונים חשובים כמו דוד בן-גוריון ואפילו תיאודור הרצל לפניו, חלמו על יצירת חיים פורחים ומשגשגים במדבר, והתוצאות מצביעות על כך שהחלום היה ריאלי.

המשימה החשובה בישראל כיום היא ליישב את האזורים המדבריים היבשים של הנגב והערבה תוך הענקת חיים באיכות גבוהה לתושבים, שמשמעותם דיור בר השגה, תשתיות ואפשרויות תעסוקה. באזור הערבה בדרום ישראל, אחד הגורמים העיקריים שמגבילים את הפיתוח הדמוגרפי הוא הזמינות של מקורות מים במחיר סביר, בעיה שבאזורים אחרים נפתרה על ידי הקמת מתקני התפלה גדולים.

פיתוח האזור הדרומי של ישראל מצריך תמיכה ממשלתית. "לקק"ל יש תפקיד חשוב בהקשר הזה, והיא יכולה לתרום לכל הפרויקטים העתידיים האלה באזור הערבה," אומרת ברברה גולדסטין, סמנכ"לית המשרד בישראל של "הדסה", הסתדרות הנשים הציוניות באמריקה, וחברה בדירקטוריון של קק"ל.³ לדברי הגברת גולדסטין, למרות שישראל מאוד חדשנית ויצירתית, עליה גם לחפש בעולם מודלים של חיים באזורים צחיחים אחרים עם אקלים דומה – כמו פיניקס ולאס וגאס בארה"ב – כדי למצוא את הפתרונות האופטימליים לחיים שם.

כשיתממש הסכם המים שנחתם בין ישראל, ירדן והרשות הפלשתינאית בדצמבר 2013, אפשר יהיה להמריץ מאוד את גידול האוכלוסייה והפיתוח הכלכלי בערבה.

באזור הדרומי של ישראל הייתה צמיחה אדירה מאז התחוללה עצמאות ישראל. אילת וחבל אילות שהיו פעם פריפריה, חותרות עכשיו להפוך למרכז של חדשנות באנרגיה מתחדשת. אולם האנרגיה המתחדשת כשלעצמה אינה התשובה אלא חלק מהתמונה השלמה. הכול מתחיל מהפיתוח הדמוגרפי המאפשר לאזור להגשים את החזון.

2 ריאיון אישי, 20.1.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

3 ריאיון אישי, 5.4.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

לעיר אילת וגם למועצה האזורית חבל אילות יש תוכניות אסטרטגיות לפיתוח האוכלוסייה שלהן, שמצריכות הרבה מי שתייה. לדברי סגן ראש עיריית אילת אלי לנקרי,⁴ העיר תצטרך להכפיל את אספקת המים השנתית שלה לעומת הכמות הנוכחית של 14 מיליון מ"ק כדי להגיע לאוכלוסיית היעד של 150,000 תושבים עד 2030. הסכם המים, שיאפשר העברת מים מתוקים מעקבה, יאפשר מידה רבה של פיתוח בשלושים השנים הבאות. המועצה האזורית חבל אילות, לעומת זאת, מתכוונת להגדיל את אוכלוסייתה מהרמה הנוכחית של 3,300 ל-11,000 בתוך עשרים שנה. בחבל אילות התוכנית היא בעיקר להגדיל את היישובים הקיימים, אבל התוכנית עשויה לכלול גם הקמת שתי קהילות חדשות.

"המשימה

החשובה בישראל
כיום היא ליישב
את האזורים
המדבריים היבשים
של הנגב והערבה
- תוך הענקת חיים
באיכות גבוהה
לחושבים".

"עלינו לבצע מיתוג, ואם נעשה זאת נכון, נצליח למשוך יותר אנשים לאזור. יחד עם זאת עדיין יש לנו אתגרים," מסביר אודי גת,⁵ ראש מועצת חבל אילות. "מה שחסר לנו זה מספיק מים באיכות גבוהה. אם נוכל להביא יותר מים לאזור, נוכל להביא לכאן מאות משפחות. אם פרויקט המים המוצע יתבצע באזור הדרומי, הוא יפתור את בעיות איכות המים, וזאת תהיה מהפכה עבור החקלאות. עם יותר מים באיכות גבוהה נוכל לגדל יותר תמרים, פלפלים ואבטיחים, והכול כאן יהיה טוב יותר," מדגיש גת.

לדברי אלי לנקרי, אספקת מים נוספת שתגיע מעקבה תהיה יתרון גדול לאילת. לעיר יש תוכנית לבנות הרבה אטרקציות תיירותיות כולל פארק מים, פארק סקי, מסלול גולף ואפילו בתי קזינו. כל פרויקטי הפיתוח האלה מצריכים אספקת מים מוגדלת. "לא כל כך פשוט למצוא ענפים כלכליים מתאימים שיתרמו להתפתחות האזור. לכן מה שעלינו לעשות הוא לקחת את מה שיש ולהגדיל אותו," מסביר גת.

כל הפרויקטים האלה יהוו תרומה גדולה לפיתוח הדמוגרפי של כל אזור הדרום. "אבל כיוון שאנחנו צריכים להביא תושבים חדשים לכל האזור, פתרונות הדירור הנדרשים מהווים בעיה גדולה משום שכיום אין לנו מקורות מימון מספיקים," מציין גת.

4 ריאיון אישי, 18.5.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

5 ריאיון אישי, 25.4.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

אתגרים דומים מבחינת האוכלוסייה ניצבים בפני רוב הקיבוצים בערבה הדרומית, שגם להם חסרים מקורות מימון. תת-הפרק הבא דן בשתי דוגמאות: קיבוץ לוטן וקיבוץ קטורה, שניהם מורכבים מקהילות שאפתניות ונמרצות.

מבחינת התחרותיות, "ביישובים הקטנים לא קיים היתרון לגודל", מציינת עליזה מאיו,⁶ מנהלת הפיתוח במכון הערבה ללימודי הסביבה וחברת קיבוץ לוטן. כמנהלת העסקית לשעבר של קיבוץ לוטן, האינטואיציה שלה טוענת שמזם עסקי טוב יכול להצליח בכל מקום. בלוטן, הקהילה כבר מאוד מעורבת בחינוך סביבתי ואקולוגי ושוקלת תוכניות לפתח מלון אקולוגי. כדי שהאזור יהפוך ליותר אטרקטיבי, הוא צריך תשתית כבישים משודרגת, אבל מערכת הכבישים הנוכחית איננה הגורם הכי מגביל מבחינת הפיתוח הדמוגרפי. עם זאת, התחבורה הציבורית צריכה להיות בנויה כך שתתאים יותר לנסיעות למרחקים ארוכים.

בדומה לקיבוץ לוטן, גורם עיקרי שמגביל את הפיתוח הדמוגרפי בקטורה הוא המחסור בדיוור. לדברי נוח מוריס,⁷ המנהל העסקי של קיבוץ קטורה, "אנשים לא מעטים מחפשים מקום מגורים בערבה. המפעלים המקומיים, כגון אלגטק שמפיק אצות איכותיות, מרחיבים את הפעילות שלהם ומאפשרים קליטת תושבים חדשים. מיזמים נוספים יוכלו לייצר עוד מקורות תעסוקה ויעסיקו עוד אנשים שיזדקקו לפתרונות דיוור. כשמדובר בבניית בתים חדשים, עלויות הבנייה בדרום הרבה יותר גבוהות מהחלקים המרכזיים של ישראל בגלל הצורך בהובלת חומרי בנייה ופועלים."

יחד עם זאת יש לזכור כי גידול אוכלוסייה משמעותי עלול להיתקל בהתנגדויות. לדברי נוח מוריס, חלק מהתושבים מעדיפים שהדרום ומרכז הערבה יישארו מאוכלסים בדלילות. עובדה זו יוצרת מתח בין אלה הרוצים שהאזור יתפתח מבחינה דמוגרפית לבין אלה המעדיפים לשמר את המדבר. לכן יש לשקול את הפיתוח הדמוגרפי באופן המביא בחשבון את הקיימות הסביבתית. מהבחינה הזאת, לקק"ל יש היסטוריה ארוכה של פרויקטים סביבתיים שהקימה וניהלה.

6 ריאיון אישי, 5.5.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר
7 ריאיון אישי, 20.4.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

קטורה, כמו הקהילות האחרות, ניצבת בפני אתגר דמוגרפי אחר: האוכלוסייה הקיימת מזדקנת. "אנחנו צריכים לדאוג לתושבים היותר מבוגרים שלנו ומן הסיבה הזו חשוב למשוך תושבים צעירים לאזור כדי להשיג קיימות דמוגרפית. כדי שנמצא תשובות לאתגרים האלה, עלינו לחשוב מחוץ לקופסה," מטעים נוה מוריס.

לסמנכ"לית "הדסה" ישראל, ברברה גולדסטין, יש הצעה מעניינת. לדבריה, האזור הדרומי צריך לשקול הקמת קיבוץ נוער שבמסגרתו יוכלו אנשים צעירים ללמוד את התכלית של בניין ארץ ישראל. למשל, פרויקט כזה יכול להתממש בנתיב של הקמת קהילות וחוות חקלאיות ניסיוניות באזור הדרומי. "כשהאנשים הצעירים האלה יתבגרו, ייתכן מאוד שהם יבחרו לחיות בערבה ובנגב," חוזה ברברה גולדסטין.

**"אזור הערבה יכול
להפוך למרכז של
חידות בינלאומית,
לוגיסטיקה,
חדשנות וידע,
מחקר ופיתוח
ולזכות בתואר
'עמק השמש'
של ישראל."**

"החיים בקיבוץ הם איזון בין חיים עירוניים וחיים בקהילה קטנה," אומרת שרית מעגן-רוזנפלד,⁸ העומדת בראש ועדת הקליטה של קיבוץ קטורה. לדבריה, אנשים הבאים לגור במדבר של בקעת הערבה מחפשים במקרים רבים תחושה של חיי קהילה. "הם רוצים להיות חלק מקהילה ולתרום למערך היישובי הגדול." עם זאת חלק מאלה המבקשים לבנות את חייהם בנגב ובערבה, חוששים שלא יוכלו למצוא עבודה מתאימה באזור או שהם חשים שיצטרכו להתפשר מבחינת אפשרויות הקריירה המקצועית שלהם. כל אלה מגבילים מאוד את גידול האוכלוסייה.

סגן ראש עיריית אילת, אלי לנקרי, בטוח בסיכויי הפיתוח של העיר. הפיתוח הדמוגרפי של אילת מצריך תוכנית ארצית לשדרוג כל אזור הדרום והפיכתו ל"שער הדרומי" של היבוא והייצוא שיהווה נתיב לחיבור אירופה לאסיה ולאפריקה, והפיכתו לגשר יבשתי אסטרטגי שיוכל להתחרות בתעלת סואץ כנתיב תחבורה. כל פרויקט "השער הדרומי" הוא חלק מתוכנית הפיתוח הארצית הממשלתית שאמורה להתממש תוך עשר שנים. הנמל החדש המתוכנן להיבנות באזור הצפוני של העיר במקום הנמל הקיים יפנה שטחי קרקע גדולים לפרויקטים של מגורים ומסחר. אלי לנקרי משוכנע שהפרויקט הזה יהווה עוגן פיננסי איתן לכל העיר.

8 ריאיון אישי, 4.5.2014. נערך על ידי סמואל ווילנר

הפיתוח של אילת מתוכנן להתממש בשלושה שלבים ברזמניים: בשלב הראשון ייבנה "השער הדרומי" והנמל החדש יחובר למסילת הרכבת המתוכננת לאילת. "אנחנו חושבים שהנמל לבדו יספק תעסוקה לעוד 500-600 אנשים לפחות, לעומת פוטנציאל התעסוקה הקיים במסגרת הנמל הנוכחי, " מסביר אלי לנקרי. שלב הפיתוח השני יאפשר בניית מלונות חדשים ואטרקציות תיירותיות אחרות, שיעסיקו עוד אלפי אנשים. השלב השלישי יתרכז בקידום העיר כמרכז היי-טק. כל המיזמים האלה מצריכים גם פיתוח של מקורות מים.

באזור הדרומי של ישראל קיימים אתגרים רבים לצד אפשרויות הפיתוח הנרחבות. אבל כדי שהעיר תשפר את המצב הדמוגרפי שלה, הדגש בתכנון העירוני צריך להיות על יצירת עוד מקורות תעסוקה פרט לתיירות. חלק מהתוכנית הדמוגרפית הזאת הוא לקדם פרויקט של אנרגיה מתחדשת ויוזמות היי-טק אחרות יחד עם המועצה האזורית חבל אילות. יוזמת האנרגיה המתחדשת אילת – אילות הופעלה לפני מספר שנים למטרה הזאת.

כדי לקדם את מגזר ההיי-טק בעיר אילת הושקעו מאמצים רבים בשדרוג ובפיתוח האוניברסיטה של אילת. לדברי אלי לנקרי, אחת הבעיות שמגבילות את פיתוח התחום הזה באזור היא מחסור באנשי מקצוע כגון מהנדסים. כדי לפתור את הבעיה החלה העיריה להשקיע מאמץ, יחד עם התיכונים המקומיים, להכין את הצעירים ללימודים אוניברסיטאיים. חלק מתוכנית הפיתוח הוא יצירת שיתופי פעולה עם אוניברסיטאות בינ"ל. שיתוף שכזה כבר מתבצע בפועל עם חתימת ההסכם לשיתוף פעולה עם האוניברסיטה של לוזאן שבשווייץ. "זאת שותפות מאוד חשובה לאוניברסיטה באילת," מסביר אלי לנקרי.

"כדי להצליח במשימת הפיתוח אנחנו צריכים להפוך למקום עם איכות חיים גבוהה, להיות עצמאיים מבחינה כלכלית, ולפעול בכל דרך כדי שנתקדם להיות מקום טוב יותר לחיות בו," מסכם אלי לנקרי.

***

חלק גדול מהיתרון התחרותי של ישראל בעתיד יסתמך על יכולתה לטפח יצירתיות וחדשנות. אזור הערכה יכול להפוך למרכז של תיירות בינ"ל, לוגיסטיקה, חדשנות וידע, מחקר ופיתוח ולזכות בתואר "עמק השמש" של ישראל.

אחד ההיבטים החשובים ביותר להצלחה הוא קיומה של תוכנית אסטרטגית מקיפה שתביא בחשבון פיתוח קהילתי בר קיימא. בתוכניות הדמוגרפיות האלה על הממשלה לפעול, יחד עם הרשויות המקומיות, העסקים הקיימים וקק"ל כדי להדגיש את הערך של חיים באיכות גבוהה ועצמאות כלכלית ארוכת טווח.

כשהתוכניות האזוריות והממשלתיות יתחילו להתממש, יהפוך האזור הדרומי מוקד של הצלחה ושגשוג והרווחה תתפשט ברחבי כל בקעת הערבה עד לים המלח. כל הפרויקטים החדשניים האלה יעסיקו אלפי אנשים ויגבירו את היתרון התחרותי של האזור. כיום העתיד הפיתוחי של הערבה כולה נראה ורוד. אולם, כפי שאומר סגן ראש עיריית אילת, ההצלחה העתידית של האזור תלויה במידה רבה במצב הגיאופוליטי. "אם המצב הגיאופוליטי יהיה שקט ויציב נוכל להצליח, כי יש לנו פוטנציאל פיתוח גדול מאוד, לא רק בתיירות אלא גם בתחומים אחרים."

התהליך הזה בשלמותו הוא נתיב חיובי שיביא שגשוג ויהפוך את המדבר לירוק ומלא חיים. התהליך דומה לאפיקי הנחל היבש שאחרי גשם אביבי מתחיל לפרוח ומתמלא בחיים חדשים. חלק חשוב מן הפיתוח יכולה לבצע קק"ל, שלה היסטוריה ממושכת בבניית ישראל. קק"ל יכולה להפוך למציאות את החזון הדמוגרפי. כפי שכתב הרצל ב־1902 בספרו "אלטנוילנד" – "אם תרצו, אין זו אגדה".